

I Toruńskie Spotkania Bronioznawcze,
Toruń, 8 listopada 2008 r.

Z inicjatywy Instytutu Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (IA UMK), 8 listopada 2008 r., odbyło się spotkanie specjalistów w zakresie historii uzbrojenia średniowiecznego. Obrady odbywały się w Sali Wykładowej im. Romana Jakimowicza. Spotkanie miało na celu przedstawienie przekroju zainteresowań badawczych młodego pokolenia naukowców zajmujących się uzbrojeniem średniowiecznym oraz integrację tego środowiska. Sesję otworzył dyrektor IA UMK prof. Andrzej Nowakowski, który powitał gości i życzył wszystkim ciekawych referatów oraz owocnej dyskusji. Gospodarzem sesji i zarazem przewodniczącym obrad był mgr Paweł Kucypera z IA UMK. Wśród 11 wystąpień wyraźnie zaznaczyły się dwa bloki: historyczny i archeologiczny.

Wprowadzający charakter do obrad miało wystąpienie dr. Michała Bogackiego (Instytut Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu): *Miejsce i rola uzbrojenia w badaniach nad wojskowością średniowiecza*. Autor zwrócił uwagę na znaczenie wykorzystania źródeł historycznych w badaniach bronioznawczych, a także potrzebę interdyscyplinarności tych badań.

Historyczny charakter miała również prezentacja dr. Jakuba Morawca (Instytut Historii Uniwersytetu Śląskiego): *Motyw miecza w strofach Hallfreda Ottarssona*. Autor zobrazował różnorodny kontekst występowania miecza w twórczości islandzkiego skalda, a także różnorodność nazw, jakimi miecz był w jego twórczości określany. Podkreślił też znaczenie wykorzystania źródeł historycznych w badaniach nad wojskowością Wikingów.

Kolejny, bardzo rozbudowany blok stanowiły referaty związane z szeroko rozumianą hoplogią archeologiczną. Cechowała je największa różnorodność podejmowanych zagadnień. Problematykę garniturów mieczowych podjęli w swoim wystąpieniu: *Miecz i pochwa we wczesnym średniowieczu – razem czy osobno?* dr Andrzej Janowski (Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Szczecinie) i mgr Tomasz Kurasiński (IAiE PAN, Oddział w Łodzi). Autorzy ci zwrócili uwagę na konieczność specjalistycznych analiz powierzchni główki mieczowych w momencie odkrycia, ujawniających gatunki drewna i skóry, z których wykonano pochwę, a często również jej szczegóły konstrukcyjne. Podkreślili również zadziwiającą dysproporcję znalezisk mieczy w sto-

sunku do tzw. trzewików mieczowych. Zestawienie typów mieczy znalezionych wraz z dolnymi okuciami pochw nie wykazało żadnych prawidłowości.

Pracownicy Katedry Bronioznawstwa Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, dr dr Olgierd Ławrynowicz i Piotr A. Nowakowski, przedstawili wykład *Średniowieczne kafle piecowe jako źródło poznania uzbrojenia*. Badacze ci omówili szeroką gamę tematyki obejmującej przedstawienia znane z kafli piecowych oraz na kilku przykładach, głównie z terenu Czech, wykazali przydatność tego typu zabytków w badaniach bronioznawczych. Autorzy zwrócili też uwagę na częsty w przedstawieniach uzbrojenia na kaflach duży schematyzm, co poważnie utrudnia ich wykorzystanie w studiach hoplogicznych.

Krytyczne studium mgr. Arkadiusza Michalaka (Muzeum Archeologiczne Środokowego Nadodrza w Zielonej Górze): *Czy w średniowieczu na ziemiach polskich używano skórzanych pancerzy?* poświęcone było przedstawionej na szerokim tle porównawczym problematyce występowania tego typu osłon ciała na ziemiach polskich. Analiza materiału z terenu Eurazji wykazała, że tego typu pancerze we wczesnym średniowieczu były typowe przede wszystkim dla wojskowości Wschodu. W późnym średniowieczu w Europie Zachodniej pancerze skórzane występują jednak w wielu inwentarzach uzbrojenia. Autor, po analizie źródeł pisanych i ikonografii, doszedł do wniosku o braku przesłanek o popularności tego typu pancerzy na ziemiach polskich. Właściwie tylko fragment pancerza z fosy we Wrocławiu można uznać za dowód na używanie tego typu osłon ciała na tym terenie.

Mieczom wyeksplorowanym w trakcie badań cmentarzyska szkieletowego w Cedyni poświęcili swój referat mgr mgr Paweł Kucypera (IA UMK), Tomasz Kurasiński (IAiE PAN, Oddział w Łodzi) i Piotr Pudło (Katedra Bronioznawstwa IA Uniwersytetu Łódzkiego): *Jeszcze o wczesnośredniowiecznych mieczach z Cedyni. Uwagi na temat kryteriów klasyfikacyjnych*. Ze względu na zły stan zachowania zabytków poważnie utrudnione było wykonanie analiz umożliwiających odtworzenie zarówno struktury metalu użytego do ich wyprodukowania, jak i elementów oprawy oraz pochwy. Analiza rentgenowska główki zabytku z grobu nr 558 wykazała, że brak podstaw do uznania tzw. twarzy za przedstawienie celowe.

Znany jedynie ze źródeł archiwalnych rzadki rodzaj nadziaka przedstawił dr Lech Marek (Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego) w referacie: *Manus Dei? Późnośredniowieczny nadziak w formie pięści znaleziony w Raciborzu*. Wrocławski badacz przeanalizował pod kątem datowania i proveniencji znane oryginalne zabytki tego typu z Europy (ostatnio ujawniono również egzemplarz odkryty podczas badań zamku w Estonii), a także źródła ikonograficzne, na których je wyobrażono i powiązał je z Flamandami. Ważne miejsce w tych rozważaniach znalazła analiza traktatów szermierczych, a także kontekst, w którym przedstawiono pojedynki z użyciem tej formy nadziaka. W swym wystąpieniu L. Marek zwrócił również uwagę na inne ślady kultury materialnej Flamandów obecne na terenie Śląska.

Bardzo interesujący charakter miało wystąpienie dr. Piotra Strzyży (IAiE PAN, Oddział w Łodzi): *Pociski do średniowiecznej broni palnej na pograniczu polsko-krzyżackim. Perspektywy badawcze*. Przedstawił on nowe znaleziska zabytków związanych z bronią palną, a także powrócił do problemu wykorzystania pocisków szklanych i glinianych. Właściwie tylko w stosunku do zabytków odkrytych w jednoznaczonym kontekście zalegania można mieć pewność co do ich wykorzystania w ostrzale bronią palną. W tym sensie podkreślił niezwykle wręcz znaczenie odkryć tych zabytków na terenie zamku krzyżackiego w Pucku. Zbliżone rozmiary i waga pocisków wskazują na ich standaryzację dostosowaną do kalibru puszek.

Zabiegom konserwatorskim i ujawnionym w ich trakcie znakom na głowni miecza typu S (w tym również omedze) znalezionego przypadkowo w okolicach Lutowa poświęcił referat: *Konserwacja miecza z Lutowa* mgr Krzysztof Rybka z IA UMK. Prześwietlenie rentgenowskie nie wykazało znaków na głowni; zostały one ujawnione dopiero w trakcie konserwacji. Ważne miejsce w wystąpieniu znalazły uwagi o możliwościach, jakie stwarza archeometalurgia przy odróżnianiu zabytków oryginalnych od współczesnych kopii. Osobne miejsce autor ten poświęcił zabiegom konserwatorskim przeprowadzonym na mieczu, szczególnie na jego inkrustowanej miedzią, srebrem i brązem oprawie.

W wystąpieniu mgr mgr Marcina Glinianowicza (Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku) i Piotra N. Kotowicza (Muzeum Historyczne w Sanoku): *O pozytywkach z kwerend. Nieznane miecze późnośredniowieczne z Polski Południowo-Wschodniej* przedstawione zostały nowe znaleziska mieczy z Podkarpacia, a także zweryfikowane poglądy na temat zabytków tego typu już opublikowanych. Na kilku przykładach autorzy wskazali na znaczenie osobistego kontaktu z zabytkiem przy określeniu jego chronologii oraz cech klasyfikacyjnych. Nowe materiały porównawcze, a także nowe metody badawcze każą poważnie zastanowić się nad koniecznością reanalizy materiałów z innych kolekcji muzealnych.

Niezwykle ciekawe źródło historyczne – traktat szermierczy powstały prawdopodobnie w l. 1510-1520 – przedstawił dr Grzegorz Żabiński (Muzeum Historyczne w Malborku) w wystąpieniu: *„Goliath” – an anonymous fighting treatise from the Preussische Königliche Staatsbibliothek (ms. germ. quart. 2020)*. Źródło to wzięło swoją nazwę od otwierającej go karty, na której przedstawiono walkę Dawida z Goliatem. Analiza przedstawień i komentarzy do traktatu może wskazywać na jego wykonanie w środowisku austriackim. Autor wystąpienia podkreślił wartość tego świadectwa w odtworzeniu sposobów walki długim mieczem dwuręcznym oraz realizm w oddaniu na kartach traktatu tego typu zabytków, które mają swoje odpowiedniki w oryginalnych zabytkach.

Pasjonujące dyskusje prowadzone po blokach czterech referatów dotyczyły przede wszystkim problemu małej liczby trzewików w stosunku do liczby znalezionych mieczy, występowania skórzanych pancerzy na ziemiach polskich, wykorzystania szklanych i glinianych pocisków w broni palnej oraz możliwości, jakie stwarza metalurgia przy odróżnianiu kopii zabytków od ich średniowiecznych oryginałów. Obrady wzbogaciły interesujące uwagi prof. A. Nowakowskiego oraz prof. Mariusza Mielczarka z IA UMK.

Organizatorzy zapowiedzieli wydanie tych interesujących materiałów z konferencji drukiem. Ideę zorganizowania spotkania ocenić trzeba bardzo wysoko. Należy mieć tylko nadzieję, że zapoczątkowane, będą – być może w bardziej sprecyzowanej tematyce przewodniej – kontynuowane.

mgr Arkadiusz Michalak
Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza
w Zielonej Górze, z siedzibą w Świdnicy

XI Kolokwium Bronioznawcze *Łowy i broń łowiecka w starożytności i średniowieczu*, Ustronie 27-29 listopada 2008 r.

Kontynuując serię spotkań o tematyce bronioznawczej, które mają już niemal ćwierćwiekową tradycję, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk (IAiE PAN), Oddział w Łodzi, przy znaczącym współ-

udziale, zwłaszcza finansowym, Marszałka Województwa Wielkopolskiego zorganizował w dniach 27-29 listopada 2008 r. międzynarodowe, XI Kolokwium Bronioznawcze pod tytułem *Łowy i broń łowiecka*

w starożytności i średniowieczu. Odbyło się ono w malowniczo położonym XIX-wiecznym dworku w miejscowości Ustronie koło Kępna w Wielkopolsce. W obradach uczestniczyło ok. 50 osób, w tym kilku gości zagranicznych, m.in. z Niemiec oraz Rosji. Zaprezentowano łącznie 19 referatów, w większości urozmaiconych multimedialnymi prezentacjami.

Oficjalnego otwarcia konferencji dokonał prof. dr hab. Witold Świątosławski z IAIe PAN, Oddział w Łodzi, który na wstępie podkreślił konieczność przekraczania granic w badaniach nad uzbrojeniem, zarówno bariery czasowej, jak i tematycznej, czego świetną ilustracją według niego był właśnie powyższy, wieloaspektowy, charakter spotkania.

Cały pierwszy dzień konferencji poświęcony był zagadnieniu łowów w świecie antycznym, natomiast czytelników periodyku *Acta Militaria Mediaevalia* zainteresują z pewnością wystąpienia dnia drugiego, w całości poświęcone średniowiecznym i wczesnonowożytnym tradycjom łowieckim w Polsce, Europie i Azji. Obradom przewodniczył prof. dr hab. Marian Głosek z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego. Sesja rozpoczęła się od wystąpienia dr Agnieszki Samsonowicz (Warszawa, *Regale łowieckie w Polsce średniowiecznej*), które stanowiło historyczny rys do dalszych rozważań konferencyjnych. Słuchacze mogli się z niego dowiedzieć zarówno o początkach formowania się tego przywileju monarszego w Polsce, jak również zwerfikować fakt o jego rzekomym restrykcyjnym przestrzeganiu przez panujących.

Drugie tego dnia wystąpienie (mgr mgr Piotr N. Kotowicz, Arkadiusz Michalak, Muzeum Historyczne w Sanoku, Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza w Zielonej Górze, *Do walki czy na łowy? Wczesnośredniowieczne grotty strzał wykonane z kości i poroża z terenu Polski*) poruszało temat stosowania grotów strzał wykonanych z surowców organicznych. Autorzy szczegółowo omówili w nim znaleziska tego typu zabytków z ziem polskich, jak również odnieśli się do możliwości ich zastosowania w myślistwie oraz w boju, podkreślając raczej tę pierwszą ewentualność.

W swoim kolejnym wystąpieniu konferencyjnym dr Bogdan Burliga (*Pies pomocnikiem sokoła podczas łowów: Fryderyk II Hohenstaufem, „De arte venandi cum avibus”, III.2*) naświetlił zgromadzonym zarówno samo uczestnictwo sokoła i psa w polowaniu, jak i – przede wszystkim – bardzo dokładnie zilustrował sposoby szkolenia i współdziałania obu „pomocników”, tak aby jak najlepiej wywiązywały się ze swego zadania. Zadziwiająca jest w tym miejscu wiedza o układaniu zwierząt myśliwskich, którą posiadano już w średniowieczu.

Tematycznie z zagadnieniem roli psa podczas średniowiecznych polowań powiązany był referat dr Piotra Strzyża (IAiE PAN, Oddział w Łodzi, *Psy myśliwskie w księdze polowań Gastona Phoebusa*). Na podstawie ilustrowanego kodeksu z połowy XV stulecia omówił on nie tylko rasy psów wykorzystywane w łowach, ale też zwrócił uwagę na szeroki zakres zadań, którym musiały one sprostać. W zamian za to człowiek starał się zapewnić im jak najlepsze warunki bytowania oraz odpowiednią opiekę medyczno-sanitarną.

Również na analizie przedstawień ikonograficznych oparty był następny z referatów, który wygłosili dr Piotr A. Nowakowski oraz dr Olgierd Ławrynowicz (Instytut Archeologii, Uniwersytet Łódzki, *Oporządzenie łowieckie w ikonografii średniowiecznej*). W oparciu o kilka arbitralnie wybranych kodeksów (Gastona Phoebusa, Henri de Ferrieres oraz *Kodeksu Manesse*) omówili niezbędne w polowaniu akcesoria łowieckie. Omówienia dokonali, dzieląc je na grupy związane z polowaniem z ptakami, broń i oporządzenie jeździeckie oraz wszelkiego rodzaju pułapki zastawiane na zwierzyńnię.

Przedpołudniową sesję zakończyło wystąpienie dr. Adama Chęcia (Instytut Archeologii, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, *Łowiectwo i broń łowiecka w komturii malborskiej w XIV-XV w.*) dokonane głównie w oparciu o szczegółową analizę równie szczegółowo prowadzonych rachunków krzyżackich. Zapisywano w nich informacje o prowadzonych polowaniach, jak również wydatkach na zakup broni myśliwskiej. Dzięki tym zapisom dysponujemy szeroką wiedzą o znaczącej roli, jaką odgrywały polowania w średniowiecznej gospodarce państwa krzyżackiego.

Część poobiednia rozpoczęła się od wystąpienia dr. Lecha Marka (Instytut Archeologii, Uniwersytet Wrocławski, *Boar hunting in medieval and postmedieval Silesia. Archeological evidence*), który zwięźle scharakteryzował śląskie znaleziska myśliwskiej broni drzewcowej stosowanej w średniowiecznych i nowożytnych polowaniach na tym terenie. Asortyment tego rodzaju militariów nie był zbyt szeroki; ograniczał się jedynie do grotów włóczni skrzydełkowej oraz tzw. *świńskich piór*, czyli grotów o długiej tulei i szerokim liściu przypominającym kształtem kroplę wody. Największy zbiór tego rodzaju zabytków z terenu Śląska pochodzi z badań zamku w Chojniku.

Referat dr. Aleksandra Bołdyrewa (Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego, filia w Piotrkowie Trybunalskim, *Uzbrojenie myśliwskie na dworze książęcym Zygmunta Jagiellończyka (1500-1507)*) dotyczył analizy wydatków dworu książęcego na kupowane masowo włócznie, noże, kusze (regularnie „serwisowane”), a także myśliwską broń palną. Rachunki świadczą również o wyjątkowej mobilności świty królewicza Zygmunta, który większość czasu spędzał, podróżując z Budy na Węgrzech na Śląsk i do Krakowa, a cały transport i polowania opierały się oczywiście na obecności koni, na których zakupy i utrzymanie wydawano szczególnie duże sumy.

Referat dr. Karola Polejowskiego (Instytut Historii, Uniwersytet Gdański, *Polowanie prawnie regulowane – zarządzenie króla Francji Karola VI z 1396 r.*) stanowił cenne uzupełnienie do wystąpienia dr Agnieszki Samsonowicz, gdyż prezentował zagadnienie funkcjonowania regale łowieckiego na zachodzie Europy. Zarządzenie królewskie będące przedmiotem wystąpienia zostało wydane jako wynik narastającego kryzysu przywileju monarszego i zawierało szereg nowych uwarunkowań prawnych umożliwiających zarówno korzystanie z bogactw leśnych szerszemu gronu społeczeństwa, jak i wprowadzało ochronę zwierzyńny w kurczących się coraz bardziej lasach francuskich.

W ostatnim referacie J. Kudjakov, A. Borisenko i K. Belinska (Uniwersytet w Nowosybirsku, Rosja, *Kontakty i vzaimovliyanie russkich i tyurskich narodov Zapadnoi Sibiri v voennom dele, orudiinom nabore i priyomah ohoty*) omówili rolę uzbrojenia łowieckiego w życiu ludów zachodniej Syberii i Azji Centralnej. Było ono ważne zarówno dla ludności miejscowej, jak i dla średniowiecznych wojowników, którzy do tego celu używali przede wszystkim łuków i strzał, włóczni oraz psów myśliwskich. Znaleźiska archeologiczne poświadczają stosowanie łuków i strzał, w tym zakończonych kościanymi grotami.

Podsumowania, jak i krótkiej oceny Kolokwium dokonał jego organizator prof. dr hab. Witold Świętosławski, raz jeszcze podkreślając potrzebę poszerzenia horyzontów badawczych poprzez łączenie zagadnień o tematyce starożytnej i średniowiecznej, jak

i konieczność wieloaspektowego podejścia do tematu. Jednocześnie wyraził nadzieję, iż za kolejne dwa lata, i w równie licznym gronie, uda się zorganizować Kolokwium numer XII, materiały zaś z konferencji obecnej zostaną opublikowane w kolejnych (XXII i XXIII) tomach *Fasciculi Archaeologiae Historicae*, wydawanych przez Łódzki Oddział Instytutu Archeologii i Etnologii PAN.

Właściwym zakończeniem konferencji była jednak dopiero wycieczka, przewidziana na dzień 29 listopada. Z trasy zaplanowanej na Byczynę, Bolesławiec, Wieluń i Konopnicę, wskutek załamania łaskawej dotychczas aury i bardzo silnych opadów deszczu, zwiedzono tylko dwie pierwsze miejscowości. O ich historii oraz badaniach archeologicznych opowiadał zebrany prof. dr hab. Tadeusz Poklewski – wieloletni badacz wspomnianych ośrodków.

dr Piotr Strzyż
Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk
Oddział w Łodzi

Wizyta profesora Alana R. Williamsa w Polsce

Fot. 1. Profesor Alan R. Williams przy mikroskopie. Fot. archiwum prywatne Alana R. Williamsa.

W dniach 4-11 maja 2009 r. gościł w Polsce światowej klasy specjalista w zakresie metalurgii dawnej broni i uzbrojenia ochronnego – prof. Alan R. Williams.

Jest on autorem licznych publikacji naukowych na temat analiz metaloznawczych średniowiecznych militariów. Wiele z tych prac ukazało się drukiem w znanym bronioznawczym piśmie *Gladius*. W 1974 r. A. R. Williams obronił doktorat z zakresu History of Science na Uniwersytecie w Manchester, następnie związany był z Wydziałem Inżynierii Uniwersytetu w Reading. Obecnie, jako wolontariusz, pracuje w Wallace Collection w Londynie, będąc konsultantem w dziedzinie archeometalurgii. Zwieńczeniem ponad 30-letnich badań nad procesem wytwarzania uzbrojenia ochronnego w średniowieczu i czasach nowożytnych jest imponująca, ponad 900-stronicowa monografia jego autorstwa: *The Knight and the Blast Furnace. A History of the Metallurgy of Armour in the Middle Ages and the Early Modern Period*, opublikowana przez wydawnictwo Brill w 2003 r. Nowoczesnym i niezwykle cennym z uwagi na interdyscyplinarny charakter ujęciem monograficznym jest książka napisana wspólnie z A. de Reuck: *The Royal Armoury at Greenwich 1515-1649. A History of its Technology* (1995), która doczekała się już dwóch wznowień (1998, 2002).

Pierwsza część wizyty A. R. Williamsa w Polsce miała miejsce na Pomorzu, gdzie w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Gdańskiego, na zaproszenie prof. Nicholasa Victora Sekundy, wygłosił wykład pt. *The Metallurgy of Medieval Arms and Armour*. Następnie, 6 maja 2009 r., gość nasz udał się na kwerendę do Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Tam dokonał wstępnych pomiarów twardości elementów wczesnośredniowiecznego uzbrojenia ochron-

nego odkrytego podczas badań podwodnych na Jeziorze Lednickim. Kolejne dni A. R. Williams spędził we Wrocławiu, gdzie w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego (8 maja 2009 r.) wygłosił wykład o analogicznym tytule do tego, który miał miejsce w Gdańsku. Pracownicy Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu udostępnił profesorowi znaczny zbiór średniowiecznych militariów, wśród których znalazły się także fragmenty zbroi z zamku Szczërba koło Gniewoszowa. Artykuł będący efektem tej kwerendy, zamieszczony w niniejszym tomie (Williams 2009), jest cennym uzupełnieniem pracy o uzbrojeniu ochronnym ze Szczërby, opublikowanej w poprzednim

numerze AMM (por. Marek 2008). Chcąc poznać dokładnie kontekst znaleziska, profesor udał się 11 maja 2009 r. wraz z wycieczką badawczą studentów Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego do ruin zamku Szczërba, Karpień oraz Homole na terenie Kotliny Kłodzkiej. Żywe zainteresowanie A. R. Williamsa znaleziskami średniowiecznego uzbrojenia z terenu Polski pozwala mieć nadzieję na dalszą owocną współpracę naukową. W przyszłości planowana jest kolejna wizyta profesora w naszym kraju celem dokończenia analiz wczesnośredniowiecznych militariów z dna Jeziora Lednickiego oraz udziału w planowanej konferencji bronioznawczej.

dr Lech Marek
Instytut Archeologii
Uniwersytetu Wrocławskiego

Bibliografia

Marek L.

2008 *Medieval armour from Szczërba Castle*, AMM 4, s. 87-124.

Williams A. R.

2009 *The metallurgy of brigandines from Szczërba and Kempton*, AMM 5, s. 213-219.